

*být tělem znamená též
nebýt úplně tělem*

Řečové akty: performativ – performativita

- 3 Třetí zdroj uvažování o performativitě, který bych chtěla zmínit, již patří do kanonického výkladu performativního obratu. Jde o lingvistickou teorii řečových aktů Johna Langshawa Austina navazující na myšlenky zakladatele strukturální lingvistiky Ferdinanda de Saussura a v jistém smyslu paralelní s teorií dalšího Saussurova žáka Noama Chomskyho. Saussure, jak je široce známo, přichází s objevem, že celek řeči, language, je nutno sledovat ve dvou ohledech – jako jazyk (langue – soubor základních organizačních principů jazyka) a jako promluvu (parole – konkrétní příklady mluvené řeči). Chomsky obdobně odlišuje jazykovou kompetenci (způsobilost mluvit, jakousi jazykovou vybavenost) od performance (promluvy). Tento do značné míry ještě dualistický pohled na jazyk⁸⁵ přesto velmi

85 Jak to pomocí konceptu „ontologie dvou světů“ ukazuje S. Krämer v následujících textech: Sybille Krämer. „Sprache-Stimme-Schrift: sieben thesen über Performativität als Medialität“. In: Erika Fischer-Lichte – Doris Kolesch (eds.). *Paragrana. Internationale Zeitschrift für Historische Anthropologie*. Vol. 7/1. Berlin: Akademie Verlag, 1998, s. 13–29. S. Krämer. „Sprachlichkeit als Performanz oder: Gibt es eine Sprache hinter dem Sprechen?“. In: Herbert Ernst Wiegand (ed.). *Sprache und Sprachen in den Wissenschaften*. Geschichte und Gegenwart. Berlin – New York: de Gruyter, 1999, s. 372–403.

ovlivnil, že se v lingvistice objevuje postupně vnímání řečové promluvy, performance jako „nikoli pouze omezené, okleštěné, či dokonce poškozené odvození kompetence, ale jako pozitivní a aktivující vlastní činnost“⁸⁶. Austin právě tímto směrem postupuje a zesiluje tuto intuici, a to především v rámci svých přednáškových cyklů v Oxfordu a na Harvardu uskutečněných v padesátých letech a posmrtně pak v knize *Jak udělat něco slovy*.⁸⁷ Svou teorii kritizuje filosofickou upnutostí na dosahování pravdy (pravda se díky této upnutosti stává fetišem, komoditou, předmětem uctívání, sebeuspokojování z vlastnictví) a dále přesvědčení o výsostné pravomoci filosofie posuzovat, co je správná a nesprávná myšlenka. Dalším terčem jeho kritiky je filosofická důvěra v popis jakožto jediné správné zachycení reality (tak zvaný „descriptive fallacy“). Tato dle Austina zavádějící východiska je možné rozrušit pomocí upozornění na existenci performativu. Performativ označuje takový druh jazykové promluvy, jehož smyslem není popis ani pravdivé konstatování nějakého reálného hotového stavu věcí (to je funkcí tzv. konstativu), nýbrž uskutečnění nějakého aktu. Vyslovením performativu neboli performativní výpovědí (performative utterance) se tvoří nová skutečnost. Objevem, který staví teorii performativu proti souběžné filosofické normě, je odhalení, že existují situace, v nichž skutečnost a slovo v jistém smyslu splývají a v nichž je říkání děláním. Ocitáme se pak v situaci, kdy je „výraz“ tak zvaně seberefereční, kdy neukazuje na nějakou skutečnost skrytou za ním, ale kdy je sám uskutečněním nějaké skutečnosti. *Původní dvojí*

86 M. Carlson. *Performance. A Critical Introduction*, s. 64.

87 John Langshaw Austin. *Jak udělat něco slovy*. Přeložila Alena Bakešová et al. Praha: Filosofia, 2000.

světa ukazovaného (vyjadřovaného) a systému znaků, které ho ukazují (vyjadřují), je tak v jednom místě jako by slepen dohromady: výraz je skutečnost, které je výraz výrazem. V tomto smyslu se tedy dá hovořit o sebereferenci znaku, asi tak podobně, jako když se v případě expresivního fenoménu hovoří o významuplnosti výrazu – znak ani výraz neodkazují nikam za sebe, odkazem na sebe sama tvoří určitou skutečnost. Co však je ještě zajímavější, je radikalizace, kterou Austin následně rozvíjí a v rámci které tvrdí, že rozlišení mezi konstativem a performativem není vlastně zcela obhajitelné. Žádná promluva není v podstatě pouhým nestranným konstatováním. I zdánlivě odtažitý popis stavu je totiž v jistém smyslu vždy i performativní výpovědí, neboť *prosazuje určitý způsob zjevování skutečnosti, rozhoduje o způsobu jejího zviditelnění*. Popis skutečnosti je vždy svébytným prohlášením, výrazem její povahy. Každá jazyková výpověď je tak se skutečností bytostně slepená, či spletená, a tudíž se na generování skutečnosti podílí, je tvořivá. Jazyk není systémem, který levituje nad realitou, ale je součástí reality a tuto realitu i vytváří. V tomto smyslu je jazyk součástí tkáně světa, fyzické skutečnosti (podobně jako hra a performance jsou součástmi vážné reality nebo jako je viditelnost výrazu svázána s neviditelností). Co však takové chápání jazyka znamená? Znamená to, že skutečnost je nerozlišenou jednolostí, ve které vše, slova, věci, představení, předměty, znaky a označení fungují jako srovnatelné „záležitosti“ bez diferenciací? Nebo je to dokonce tak, že slova nejsou již označením, stavu reálných věcí, ale že tuto realitu naopak magicky ustavují, tedy že prostým vyhlášením čehokoli rovněž daná věc získá existenci? Je možné v této tkáni světa dosáhnout nějakého kritického (sebe) odstupu, či alespoň rozlišování?

Možná proto, aby odpověděl na otázky tohoto typu a zároveň udržel v platnosti své tvrzení, podle něhož není možné oddělit od sebe svět věcí a svět promluv o tomto světě, zaměří se Austin na možnosti rozlišování a kategorizace performativů samých. Tvrdí, že performativum je možné klasifikovat podle toho, zda mají, či nemají reálný vliv na skutečnost. Jinými slovy rozlišuje performativy, které „skutečně“ dělají to, co říkají, a performativy, které pouze dělají, „jako by“ dělaly, co říkají, ale „ve skutečnosti“ to nedělají. Některé performativy dělají „tvrdou realitu“, jiné jsou „jen hrou“ na děláání, ale na realitu dopad nemají. Tímto rozlišením se však Austin dopouští fatálního kroku, zmíněného v jisté variantě v minulé kapitole. Poté, co zrušil fetiš pravdy o realitě, a poté, co odmítl rozlišovat skutečnost a její konstatování, zavádí Austin tento fetiš zpět na úrovni performativu. Separuje právě, čisté performativy, kde intence mluvčího je v souladu s tím, co pronáší, od performativů-her. Odlišuje performativy, které se skutečnosti týkají, a ty, které se jí nechtějí týkat. Performativy, které nemají s vlivem na realitu nic společného, označuje Austin jako tzv. parazitní performativy a navrhuje je vyloučit ze sféry „pravých“ řečových aktů. Mezi tyto performativy patří *citování druhých a umělecká řeč, speciálně řeč herecova na divadelní scéně*. V parazitních formách performativ údajně není normální, nenaplnuje svou funkci, kterou je, dle Austina, úspěšnost, zdařilost ve smyslu odkazu na realitu a splynutí se záměrem v mysli mluvčího. Umělecká řeč je tak odsunuta z roviny seriózních promluv do roviny pouhé hry na seriózní promluvy, imitace a citace. Promluva v rámci performance je nepravá, neboť herec ve skutečnosti nemá zájem, aby to, co prohlašuje, bylo uskutečněno. Austin tedy zjevně vykonává na performativu normativní znehodnocení, které se snažil projektem performativu zrušit.